

DE NAOORLOGSE GESCHIEDENIS VAN KATHOLIEKE LIEFDADIGHEID

**DE NAOORLOGSE
GESCHIEDENIS
VAN KATHOLIEKE
LIEFDADIGHEID**

**KANSFONDS EN DE BETEKENIS
VAN OMZIEN NAAR ELKAAR**

CEES WILLEMSSEN

MET EEN ESSAY VAN ERIK BORGMAN

Deze uitgave is gefinancierd door Kansfonds. De verantwoordelijkheid voor de inhoud berust bij de auteurs.

Afbeelding omslag: Adelheid Roosen, initiatiefnemer van het project Wijksafari (2017), in omhelzing met een deelnemer. Fotograaf is Martijn van de Griendt.

Vormgever omslag: Mijke Wondergem

Vormgever binnenwerk: Margreet van de Burgt

ISBN 978 94 6456 388 7

e-ISBN 978 94 6456 389 4

NUR 696/704

© 2024 Cees Willemsen, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

Essay: © Erik Borgman, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2024 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

INHOUD

Woord vooraf 7

Inleiding 9

1 De metamorfose van de katholieke caritas — van liefdadigheid naar professionele fondswerving (1949–1972)

Het begon bij Albert Bergers 13

Professionalisering: SKN en SUFA 28

Wisseling van de wacht 34

2 Van religieus naar sociaal-geïnspireerd engagement (1972–1983)

Verbeter jezelf, begin bij de wereld 39

Politiek of pragmatisch handelen? 43

Vervreemding van oude waarden 45

Onstuimige zendingsdrang 51

Steunpilaar van de katholieke ideologische instituten 62

Kiezen in tijden van overvloed 63

Verrassende missies en een briljant idee 67

Nieuwe beddingen voor religieuze energie 74

Bevochten identiteiten 82

Gepolariseerde kerkprovincie versus oecumenische noden 84

Bekommernis om de *civil society* 96

- 3 Spiritualiteit én hedonisme in de waarborgstaat (1983–2005)**
Een terugtrekkende overheid en de reactivering van het maatschappelijk
middenveld 103
Waardenoverdracht 108
Katholieke Raad voor Kerk en Samenleving (KRKS) herijkt
maatschappelijke idealen 111
Vrouw en Kerk 115
Herbezinning 117
Kruispunten 137
Verbreding en verandering van hulp 147
Zingevende gemeenschap 156
Grote-stedenproblematiek 158
Vernieuwende sociaal-medische initiatieven 163
Religieuze inspiratie en buitenlandse missies 169
- 4 Sociale cohesie in de participatiemaatschappij (2005–2022)**
Sociale cohesie en de Wet Maatschappelijke Ondersteuning 179
Burgerzin en gemeenschapszin 186
Inspiratie en visie 188
Haarvaten van de samenleving 191
Balanceren tussen maatschappelijk en politiek interveniëren 197
- 5 Over noden en kansen 205**
- Zielenroerselen. De verbondenheid van Kansfonds en
het Katholiek Sociaal Denken 217**
Erik Borgman
- Noten 235
Bronnen en literatuur 269
Lijst van afkortingen 285
Verantwoording en dankwoord 289
Register 291

WOORD VOORAF

Elk jaar stond op een afgesproken moment onze hal vol met stapels archiefdozen. Ze werden dan opgehaald door het Katholiek Documentatie Centrum om ze daar op te slaan. Veel katholieke organisaties deden dat van oudsher. Wij ook, zo'n zestig jaar lang, sinds onze oprichting. In de dozen zaten projectaanvragen, toekenningsbrieven en verantwoordingen. Maar bijvoorbeeld ook vergaderstukken van het bestuur en de adviescommissies. Maar liefst veertig strekkende meter stond er bij ze in de opslag toen het centrum contact met ons opnam met de vraag: wat gaan we ermee doen?

Een van de opties was om het archief te vernietigen, maar dan zou alles voor eeuwig kwijt zijn geweest. We besloten om het archief open te stellen voor een historische analyse. Wat bleek: de ontwikkelingen van Kansfonds weerspiegelen het katholieke verleden in onze samenleving. Zoals het goed doen voor de ander en de sociale bewogenheid in tijden van de verzorgingsstaat en de participatiesamenleving. Ook werd zichtbaar hoe het fonds zich door de jaren heen ontwikkelde en zich steeds weer opnieuw moest zien te verhouden tot zijn katholieke wortels.

Het is bijzonder knap hoe auteur en historicus Cees Willemsen deze rode draad heeft weten te vangen in dit boek. Niet de geschiedenis van Kansfonds staat centraal, maar juist de maatschappelijke context waarin het fonds zijn rol in de samenleving vervulde. Er valt in het boek dan ook veel te halen voor mensen die geïnteresseerd zijn in het katholieke verleden, de katholieke tradities en de vraag hoe liefdadigheid door de jaren heen invulling kreeg én in hoe een fonds als Kansfonds zich in die context ontwikkelde.

Zoals de samenleving voortdurend in beweging was, was ons fonds dat ook. Zo valt bijvoorbeeld te lezen dat we aan de wieg stonden van allerlei organisaties,

zoals Oxfam Novib, SchuldHulpMaatje en de voedselbanken. Dat we duizenden lokale initiatieven op weg hebben geholpen, waarin mensen omzien naar elkaar en dat we nu structurele oplossingen aanjagen, zodat mensen een dak boven hun hoofd hebben, genoeg geld hebben om van te leven en erbij horen. Gewoonweg door met elkaar als samenleving te doen wat nodig is. Thuisgeven, noemen we dat.

We vonden de analyse van Willemsen ook best spannend. Onze katholieke identiteit van toen heeft door de jaren heen steeds opnieuw invulling gekregen. In het begin was de signatuur nadrukkelijk katholiek; we heetten immers Stichting Katholieke Noden. Er kwamen jaren dat we ons daarvan losweekten, om er daarna een eigentijdse én authentieke invulling aan te geven. Het doet soms denken aan de levensfase waarin je even wegglijdt van je *roots* — om je later opnieuw te kunnen verhouden tot waar je vandaan kwam en wat je van je ouders meekreeg. Het is mooi om te zien dat we uiteindelijk het katholiek sociaal denken hebben geïncorporeerd als kompas in alles wat we doen. Hoewel katholiek van oorsprong gaat het om waarden waarin iedereen zich kan herkennen. Ieder mens telt, niemand leeft voor zichzelf, meebouwen aan de samenleving vanuit eigen kracht, en omzien naar elkaar.

Het was bijzonder om ook zelf even door dat archief te kunnen gaan. De geschiedenis glijdt door je handen. Herinneringen komen terug. Mensen die van betekenis waren, doemen weer op. De echo van discussies is weer even hoorbaar. Ik voelde me trots en bevoorrecht. Al die jaren dat bestuurders, adviescommissieleden en medewerkers zich met ziel en zaligheid inzetten voor de ander. Al die projectaanvragers, financiers en samenwerkingspartners die vertrouwen in ons stelden. Allemaal waren zij van betekenis. Niet in de laatste plaats Albert Bergers, die met zijn hulpacties na het bombardement van Rotterdam tijdens de Tweede Wereldoorlog aan de wieg stond van wat later Kansfonds zou worden. Hij verdient postuum alle erkenning die hem toekomt. Zonder zijn menslievende daad was Kansfonds nooit opgericht.

Ook namens bestuursvoorzitter Theo Bovens

Henriëtte Hulsebosch
directeur Kansfonds

INLEIDING

De geschiedenis van Kansfonds begint officieel in september 1957, met de oprichting van de Stichting Katholieke Noden. De aanzet daartoe dateert echter al van het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. De Rotterdamse ondernemer Albert Bergers (1903–1980) — de spil van de *katholieke ENBO* — bevond zich midden in het gebombardeerde centrum van de stad. De eerste hulp die toen verleend werd, opende hem de ogen voor de maatschappelijke noden in het zwaar getroffen Rotterdam. Ook na de oorlog bleef hij samen met verschillende katholieke organisaties initiatieven ondernemen om sociale nood te lenigen. Om een en ander te financieren zette Bergers loterijen op (Sla Uw Slag), waarmee hij gedurende de ‘karige’ jaren vijftig veel geld bijeen wist te brengen. Binnen korte tijd was hij fulltime fondswerver. Hij deed een beroep op de KRO om zijn acties via hun radio-uitzendingen propagandistisch te ondersteunen. Toen de omroep landelijke bekendheid gaf aan zijn loterijen klopten meer goede doelen voor financiële ondersteuning bij hem aan. Het werd tijd voor een professionaliseringsslag, en zo werd in 1957 de genoemde Stichting Katholieke Noden (SKN) opgericht. Tot 1970 verdeelde SKN in totaal zo’n 20 miljoen gulden onder Bureaus voor Levens- en Gezinsvragen, sportclubs, kinderscherming, jeugdwerk, gehandicaptenzorg, de Zonnebloem etc.

Met de komst van de Giroloterij in 1970, een idee van Albert Bergers jr., eind jaren zeventig uitgebreid tot BankGiroLoterij, begon een nieuw en commerciëler tijdperk in de loterijwereld. Onvermijdelijk rees de vraag welke rol caritas nog moest en kon spelen binnen een ontzuilde samenleving, die inmiddels dankzij allerlei sociale wetgeving was uitgegroeid tot een verzorgingsstaat.

Bestudering van het enorme Kansfondsarchief dat wordt bewaard in het Katholiek Documentatie Centrum in Nijmegen belooft hierop geen onmiddel-

lijk antwoord. De katholieke caritas kreeg vanouds vorm in de praktijk van de hulpverlening, dus in reactie op acute sociale nood, al werden de vleespotten van Egypte ook aangesproken door meer ideologisch geïnspireerde hulpvragen vanuit de katholieke zuil. Het leek veel vruchtbaarder het perspectief van bedoelde studie om te draaien. Oftewel: niet uitgaan van de wederwaardigheden van Kansfonds, zoals in het uitstekende boek van Ben Schmitz uit 2002, *Een vangnet van 250 miljoen. Kroniek van vijftig jaren Stichting Katholieke Noden* beschreven, maar van de aanvragers. Hun worsteling met professionalisering, verstatelijking, individualisering en differentiatie van geestelijke waarden in het post-verzuilde tijdvak biedt een ander perspectief op de ontwikkeling van Kansfonds en plaatst deze geschiedenis in een breder kader.

Het Kansfondsarchief is vanaf 1970 nagenoeg compleet bewaard en bevat bestuursnotulen, beleidsstukken en tienduizenden helaas niet chronologisch geordende dossiers met al dan niet gehonoreerde hulpvragen. Deze hulpvragen zijn vaak uitvoerig beargumenteerd, wat een duidelijk beeld oplevert van de aard van de maatschappelijke betrokkenheid van aanvragers en hun vaak religieus geïnspireerde sociale bewogenheid. De aanvragen weerspiegelen ook de veranderende maatschappelijke behoeften in het tijdperk van de terugtrekkende overheid in haar overgang van verzorgingsstaat naar participatiesamenleving. Aldus laat zich een sociaal-religieuze geschiedenis reconstrueren, waarbij de grote veranderingen in de katholieke kerk in wisselwerking met de sociaaleconomische en politieke ontwikkelingen in Nederland (en deels ook daarbuiten) het raamwerk bieden voor de beschrijving van het naoorlogse proces van herbezinning op de katholieke maatschappelijke identiteit. Ook zien we hoe maatschappelijke idealen uit de katholieke traditie steeds werden vertaald en aangepast in reactie op verschuivingen in de samenleving.

In het slothoofdstuk wordt deze aldus ge(re)construeerde geschiedenis afgezet tegen het wedervaren van Kansfonds sec, wat ons confronteert met een opmerkelijk verschijnsel. Juist op het moment dat de ontzuiling met begeleidende individualisering aan het einde van de vorige eeuw haast voltooid leek en een (voornamelijk) seculier mens- en maatschappijbeeld primeerde, voelde het Fonds zich geroepen de praktijk van de caritas ideologisch te verankeren in het Katholiek Sociaal Denken. Dat is des te opvallender omdat men eind jaren tachtig juist gebroken had met het exclusief katholieke karakter. Herinnerde men zich dat voor de katholieke kerk de persoonlijke intentie ooit cruciaal was omdat de gelovige middels caritas zijn liefde voor de medemens ervaaarde in de gemeenschap met God? Dit was een kwalitatief andere benadering van de caritas dan de humanitaire, sociale hulpverlening, die louter gedreven wordt door maatschappelijke solidariteit. De augustijn Remigius C. Kwant waarschuwde al in 1956 voor

de maatschappelijke houdbaarheid van een caritas gebaseerd op rechten en plichten.¹ Socioloog De Swaan sprak zoveel jaar later tijdens de hoogtijdagen van de verzorgingsstaat over een verstatelijking van de solidariteit als uitdrukking van een toenemende sociale gevoeligheid, waarbij het aloude liefdewerk was vervangen door een abstracter en algemener sociaal besef, dat zijn emancipatoire uitdrukking had gevonden in een omvattend en geregeld stelsel van maatschappelijke verzorgingsarrangementen.² Het besef van wederzijdse afhankelijkheid, inclusief het gevoel van verantwoordelijkheid voor het leed van anderen ging samen met de overtuiging dat de ander weliswaar geholpen moest worden, maar niet langer door iemand in het bijzonder. Dus niet door een getuige zoals Albert Bergers, maar door iets anders, door de staat. De staat, aldus De Swaan, is de abstracte, universele en anonieme verzorger van alle leden van de samenleving. Niemand heeft nog enige rechtstreekse verplichting aan een vreemdeling die een dringend beroep op hulp doet. De moderne bezorgdheid om zieken en armen buiten de eigen intieme kring kan intenser, maar in wezen ook veel vrijblijvender zijn, omdat het niemand in het bijzonder iets kost — hoogstens een kleine verhoging van premies of belasting.³ Deze karakteristiek treft in wezen ook de *Werdegang* van Kansfonds, in feite al vanaf het moment dat Bergers zijn sociale mededogen door de aanblik van andermans leed met tomeloze energie vertaalde in de opzet van loterijen om de maatschappelijke noden te helpen lenigen. Kansfonds werd zich gaandeweg steeds meer bewust van dit dilemma, evenals van het feit dat met de implosie van de katholieke zuil een systeem van waardeoverdracht was weggefallen. In navolging van en in samenwerking met het episcopaat gingen men zich daarom vanaf de jaren tachtig steeds meer bekommeren om een revitalisering van het — katholieke — maatschappelijke middenveld dat bovendien aan belang won toen de overheid in diezelfde tijd onder invloed van het neoliberale denken de (ruimhartige) verzorgingsstaat verder dreigde te ontmantelen.

In antwoord op die terugtrekkende overheid ging Kansfonds zich steeds meer richten op het stimuleren van zelfhulp bij vooral de onderkant van de samenleving met het ambitieuze doel dat de minder bedeeden niet langer als aambeeld maar als hamer zouden dienen om de eigen toekomst vorm te geven. Het was een sterk emancipatoir motief, waarvoor het fonds opvallenderwijs niet zozeer vertrouwde op de gekende sociaaldemocratische idealen maar op een revitalisering van het gedachtegoed van de katholieke sociale leer als het instrument om niet alleen de sociaal-politieke maar ook ideologische dominantie van het neoliberalisme te bestrijden.

Het is speciaal vanwege die revitalisering van het Katholiek Sociaal Denken dat voormalig Theoloog van het Jaar Erik Borgman is gevraagd in een afsluitend essay te reflecteren op de vraag in welke mate deze Kansfondsgeschiedenis

bijdraagt aan het inzicht dat sociaal-maatschappelijke dienstverlening, inclusief caritas kan winnen bij een religieus geïnspireerde motivatie, oftewel een meerwaarde oplevert die verder reikt dan de legitimering van het bestaansrecht van Kansfonds.